

VIII. INTERPRETÁCIÓ

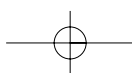
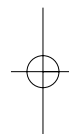
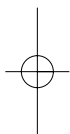
Bevezetés	251
Az interpretáció közgazdasági, szociológiai és antropológiai megközelítése	253
Az alkalmazott településkutatás interdiszciplinaritása: antropológiai, szociológiai és közgazdasági jelleg	258
Az interpretáció lehetőségei és módjai	259
Etikai kérdések	260
Tanulmányíró ábécé	261
A szóbeli előadás sajátosságai	269
Egy újszerű interpretációs eszköz: az elektronikus szöveg	271
Filmmonográfia és döntéselőkészítő film	274
Kommunikáció, nyomon követés és értékelés	276

Keretes írás:

Az értelmezés és interpretáció lehetőségei	254
--	-----

Szöveggyűjtemény:

- *McCloskey, Deirdre N.: A szignifikanciatesztek retorikája* 687
- *Pink, Sarah: Interdiszciplináris programok
a vizuális kutatásban: a vizuális antropológia újragondolása* 703

Bevezetés

A településkutatói megbízás – a szerződések szövege szerint – általában egy tanulmány elkészítésére vonatkozik. A településkutató munkája azonban nem érhet véget a tanulmány átadásával (akkor sem, ha így szolt a szerződés); akkor lehet elégedett, ha kutatása eredményeit át tudták venni a tervező kollégák, illetve a megbízó térségi vagy helyi önkormányzat is, vagy amikor megbizonyosodott arról, hogy az eredmények valóban beépültek a tervezői és fejlesztői folyamatba, azaz társadalmi szemléletű lett a tervezés. A kutatói tudás átadás-átvételét úgy kell felfogni, mint a megbízás íratlan részét képező kiegészítő munkarészt, melynek lényege – a kulturális antropológiából kölcsönzött kifejezéssel – az *interpretáció*, azaz a tudás lefordítása azoknak az embereknek a nyelvére, akiknek írtunk.

A településkutató a kutatási fázis lezárultával kétfajta tévedés áldozata lehet:

- azt hiszi, hogy amit megtudott, azt el tudja mondani; és/vagy
- azt hiszi, hogy amit elmond, azt mások megértik.

A valóságban a megszerzett tudás átadása rendkívül összetett folyamat: sok mindenben múlik, hogy végül eljut-e az üzenet azokhoz, akiknek szántuk. Hogy csak néhány szempontot említsünk: a megrendelő és a megbízott közötti viszony, a helyi erőviszonyok, a projekt jellege, jelentősége más ügyekhez képest mind befolyásolja azt, hogy a kutató át tudja-e adni a tudását és javaslatait. A sok szempont közül, felvállalva a válogatás szubjektív jellegét, a következő szempontokat emeljük ki jelen fejezetben:

- Az átadni kívánt információ *menyisége*.
- *Nyelvezet*: míg a kutatói szakaszban a helyi társadalom nyelvét kellett megtanulni, addig az interpretáció során a saját kutatói nyelvezetünkről kell lefordítani a tudást a befogadó nyelvére.
- Az interpretáció *eszköze*: azaz például papírra írt vagy elektronikus szöveget, szóbeli prezentációt, esetleg mozgóképet készítünk.

Az interpretáció utáni lépés a tervezési eredmények nyomon követése, ellenőrzése vagy társadalmi *monitoringja*, illetve értékelése. A monitoring nem a kutatói megbízás íratlan része, csak kifejezett felkérés esetén végezhető. A társadalmi monitoring jellegű megbízások már ma is a fejlesztési piac fontos szegmensét jelentik, az Európai Unió gyakorlatához közeledve pedig egyre gyakrabban és egyre többféle program során lesz majd rá szükség.

252 TELEPÜLÉSKUTATÁS

Míg a tervezői munka elején elsősorban a társadalomtól gyűjtünk adatot, a munka vége felé éppen fordítva, az eredményeket kommunikáljuk a társadalom felé, természetesen ekkor is ügyelve a visszajelzésekre. A *kommunikáció* elsősorban nem a társadalomkutató, hanem a helyi településmarketing-szakember feladata, de a kutató helyi tapasztalatai és eredményei jól hasznosíthatók a marketingkommunikációs és PR-folyamatban.

Jelen fejezet először röviden áttekinti, mit jelent az *interpretáció*, tehát az eredmények közlése a társadalomtudományok különböző területein – a gazdaság, a társadalom és a kultúra vizsgálatára szakosodott *közgazdaságtanban*, *szociológiában* és *antropológiában* –, illetve hogy miért szükséges egy komplex, interdiszciplináris látásmód kialakítása a település kutatás során. Ezután az interpretáció lehetőségeivel és módozataival foglalkozunk, kitérve az átadható információ mennyiségére és az etikai kérdésekre is. Ezt egy gyakorlatias útmutatónak szánt tanulmányíró és prezentációkészítő ábécé követi, és röviden felvázoljuk a filmkészítés és az elektronikus szövegekészítés lehetőségeit is. Végül az eredmények átadása utáni munkarészekről, az egyre növekvő jelentőségű monitoringról, evaluációról és kommunikációról (nyomon követés, értékelés és tájékoztatás) lesz szó.

A szöveggyűjtemény kapcsolódó fejezetében két írás található, mindkettő az interpretáció fogalmának, azaz a tudás átadásának elméleti megalapozását szolgálja. Az egyik írás *Deirdre N. McCloskey*¹ tollából a „The Rhetoric of Human Sciences” c. könyvsorozat részeként megjelent kötet első és második kiadása egy-egy részletének fordítása, először jelenik meg magyar nyelven. Bár a könyv *A közgazdasági retorika* címet viseli, a statisztikai adatelemzések, pontosabban a *szignifikancia* retorikájáról szóló fejezet, amit lefordítottunk, a szociológusok számára is ismerős kérdéseket vet fel. Néhány szóban összefoglalva a választott fejezet gondolatait, McCloskey szerint a statisztikai elemzés eredményeit elsősorban nem szignifikancia-tesztekkel, hanem józan eszünkkel kell ellenőrizni.

A másik szöveg *Sarah Pink* gyakorlati útmutatója a vizuális interpretációs módok közül az elektronikus szöveg és a film alkalmazásáról a társadalomtudományos kutatás eredményeinek közlésére.

¹ McCloskey, Donald 1986: *The Rhetoric of Economics*. Sussex: Wheatsheaf Books Ltd. és Wisconsin: University Press; McCloskey, Deirdre N. 1998: *The Rhetoric of Economics*. (2., javított kiadás.) Wisconsin: University Press. /The Rhetoric of Human Sciences./ (A két név egyazon személyre utal, aki időközben nemi identitást, és ennek megfelelően keresztnévet változtatott.)

² Szabó Katalin 2002: *Kommunikáció felsőfokon. Hogyan írjunk, hogy megértsenek? Hogyan beszéljünk, hogy megballgassanak? Hogyan levelezünk, hogy válaszoljanak?* (2., átdolgozott és bővített kiadás.) Budapest: Kossuth.

A tudományos célú dolgozatok (például szakdolgozat, TDK, tudományos publikáció stb.) elkészítéséhez hasznos és jól követhető útmutatót nyújt *Szabó Katalin*² (2002) könyve, amelyet ezúton is ajánlunk az olvasó figyelmébe. Az abban foglaltak megisméltésére nem törekszünk, ezért kötetünkben nem tárgyalunk olyan – egyébként kulcsfontosságú – kérdéseket, mint például az írott vagy elmondott szöveg *stílusa*, a tanulmány *címének* és alcímének *megválasztása*, a szöveg belső *logikai rendje* és az *oksági magyarázatok* fontossága stb. Mindezek bemutatása helyett a következőkben csak néhány olyan elemet idézünk fel röviden, amelyek az alkalmazott célú tanulmánynál másként merülnek fel, mint a tudományos publikációk esetében.

Az interpretáció közgazdasági, szociológiai és antropológiai megközelítése

A *kulturális antropológia* a századfordulón az ismeretlen kultúrák megismerésére vállalkozott. Bár a küldetés mára erősen módosult, az antropológia még ma is az ismeretlen terep felfedezésére vállalkozik, sőt kezdetben még a kutatási kérdéseket is ismeretlennek tételezi.

Az antropológusok a kutatás során azt feltételezik, hogy a terepről szerzett ismereteik csak az eredeti környezetben és eredeti nyelvezeten érvényesek. Ha a tudományos élet, vagy alkalmazott kutatás során a megrendelő számára akarjuk ismertetni eredményeinket, akkor a megszerzett tudásunkat fordítani, tolmácsolni kell. Ez a tolmácsolás az interpretáció³ (lásd *keretes írásunkat* a következő oldalon).

³ Az interpretív antropológia alapköve Clifford Geertz (1975) Sűrű leírás c. munkája (in: Vári András [szerk.] 1988: *Misszionáriusok a csónakban*. Budapest: Akadémiai). Az újabb irodalmak közül ajánlható például:

- Bernard, Harvey Russell 1988: *Research methods in cultural anthropology*. Newbury Park, etc.: SAGE.
- Denzin, Norman K. 1997: *Interpretive Ethnography. Ethnographic Practices for the 21st Century*. Thousand Oaks, etc: SAGE.
- Emerson, Robert M. (szerk.) 2001: *Contemporary Field Research. Perspectives and Formulations*. Los Angeles: University of California Press. A kvalitatív szociológiai kutatások többnyire a kortárs antropológiai megközelítésekhez hasonlóan fontosnak tartják a kutatási eredmények helyi kontextusának megőrzését az adatgyűjtés és az interpretációs során; lásd például:
- Mason, Jennifer 1996: *Qualitative Researching*. Thousand Oaks, etc: SAGE.
- Corbin, Juliet és Anselm Strauss 1998: *Basics of Qualitative Research. Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*. Thousand Oaks etc.: SAGE.
- Bryman, Alan and Robert G. Burgess 1994: *Analyzing Qualitative Data*. London, New York: Routledge.

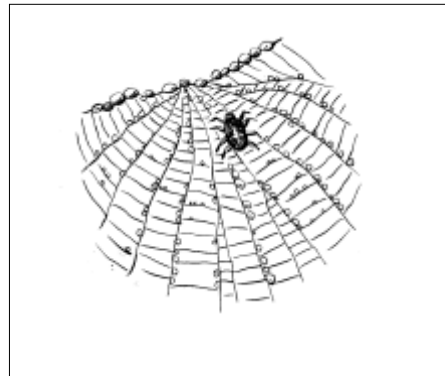
Az értelmezés és interpretáció lehetőségei⁴

„Az a kultúrafogalom, amely mellett síkraszállok – írja Cliffort Geertz⁵ –, lényegében szemiotikai jellegű. Max Weberrel együtt úgy vélem, hogy az ember a jelentések maga szötte hálójában függő állat. A kultúrát tekintem

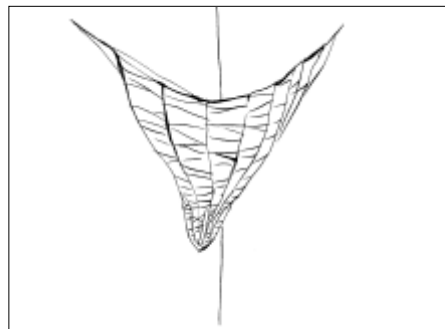
ennek a hálónak, elemzését pedig éppen emiatt nem törvénykereső kísérleti tudománynak, hanem a jelentés nyomába szegődő értelmező tudománynak tartom.”

Az ötvenes–hatvanas évektől kezdve a kulturális antropológusok egyre inkább a viselkedést generáló jelentéseket igyekeztek vizsgálni, és nem magát a viselkedést. Geertz idézett tanulmánya szerint például az ember nem viselkedik, cselekszik stb., hanem a viselkedését, cselekvését, jelentéssel ruházza fel. A társadalmilag konstruált jelentések az egyén szempontjából adottak. A jelentések rendszere az a „pókháló”, amely meghatározza, strukturalja gondolkodásunkat. A jelentésháló tág értelemben a kultúra (szokások, gesztusok, szabályok stb.), szűkebb értelemben pedig a nyelv.

A *kognitív* megközelítés szerint csak olyan dolgokra tudunk gondolni, amelyekre vannak szavaink, az ismeretlen érzést vagy újszerű tudást pedig igyekezünk szavakba önteni.

Egy másik kultúra egy másik jelentéshálót jelent. Az antropológus feladata, hogy az egyik hálót megfeleltesse a másiknak. Ez a megfeleltetés az interpretáció, amelyről az interpretív antropológia a nevét kapta. Eltekintve az antropológiai adatgyűjtés és értelmezés nehézségeitől, maga az interpretáció is akadályokba ütközik. Egy kultúrát, vagy annak elemeit, elméletileg

⁴ Takács Ildikó grafikái. Eredetileg megjelent: Letenyei László: A jelentésháló pókja. Adalék a kulturális antropológia érvényességi határának kérdéséhez. *Az Irodalom Visszavág*, 2002/2003 tél. www.iv.hu

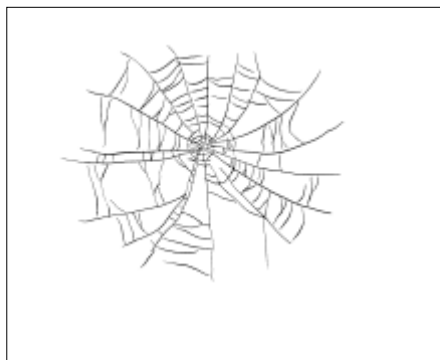
⁵ Geertz, Clifford (1975) 1988: Sűrű leírás. In: Vári András (szerk.): *Misszionáriusok a csónakban*, 16.

sem lehetséges egy másik kultúra számára a maga teljes kontextusában interpretálni. A feladat olyan, mintha egy sarokba szőtt pókhálót akarnánk egy keresztspók kör alakú hálójába illeszteni. A kapott eredmény csak épp annyira tükrözheti a megfigyelt kultúrát,

mint amennyire a sarokba szőtt pókhálóról készített fénykép hasonlít a háromdimenziós eredetire. Jobb híján a „minél jobb”, az eredeti kontextust minél hívebben bemutató interpretációra kell törekedni.

A szavaink és kultúránk által megragadható világ feltehetően sokkal kisebb a számunkra elérhetetlen érzések és tudások világánál, mint ahogy például egy pókháló körüli tér is nagyobb magánál a hálónál. Egy véges ismerethalmaz áll szemben egy végtelen ismeretlennel. Az antropológia azonban nem vállalkozhat az ismeretlen megismerésére, például nem alkothat új szavakat eddig ismeretlen érzések vagy tudások megragadására. (Ez elsősorban a művészek és a tudósok feladata.) Az antropológusnak munkája során nélkülöznie kell fantá-

ziáját, és csak arra törekedhet, hogy más kultúrákban már létező jelentéseket ismerjen meg, és tolmácsoljon az eredetihez minél hívebb módon.

A *szociológia* a XIX. század közepén – August Comte szerint – a pozitív tudományok legbonyolultabbikaként határozta meg magát. A *pozitív tudomány* kifejezést Comte arra értette, hogy a diszciplína néhány egyszerű axiómából kiindulva, világos és logikus szabályok révén jut el a bonyolult jelenségek magyarázatáig. Émile Durkheim útmutatása nyomán a szociológusok többnyire azt is elfogadják, hogy társadalmi tényeket (azaz az egész társadalomra vonatkozóan megfigyelhető jelenségeket) csak más társadalmi tényekkel tudunk magyarázni. Ez az útmutatás a társadalomkutatók érdeklődését a makrotársadalmi kérdések statisztikai adatok alapján történő vizsgálatára terelte. A matematikai-statisztikai összefüggéseket az elemzők akkor is érvényesnek tartják, ha ezeket a vizsgált közeg képviselői nem ismerik fel. Bár az elmúlt évszázad alatt számos további új gondolat bukkant fel a szociológiában, mind a megismerhetőségbe vetett pozitív hit, mind pedig a statisztikai elemzésekbe vetett megingathatatlan bizalom a szociológiai fő áram (*mainstream*) fontos sajátja maradt.

256 TELEPÜLÉSKUTATÁS

A kvantitatív szociológusok általában feltételezik, hogy előre meg tudják határozni a kutatási kérdéseiket, meg tudják tervezni az adatgyűjtés módját, becsülni tudják a várható eredményeket, és azt is feltételezik, hogy ismereteiket/tapasztalataikat el tudják mondani. A kvantitatív szociológia nagy előnye, hogy a statisztikai adatok alapján tett megállapítások többnyire megbízhatónak tekinthetők egy adott sokaságra nézve, illetve bizonyos folyamatok feltárása alapján korlátozott jelleggel előrejelzéseket is megfogalmazhat.⁶

Mivel a kvantitatív kutatók feltételezik, hogy a statisztikai összefüggés az alanyok értelmezésétől függetlenül érvényes, sem a tudás megszerzésekor, sem pedig átadásakor nem merül fel, illetve mást jelent a tolmácsolás (interpretáció) problémája. A statisztikai adatok *kontextuális elemzése*⁷ például nem az értelmezés jellegű kontextusra utal, hanem arra, hogy az adatokat kisebb statisztikai kontextusban (például országos helyett megyei vagy regionális adatok viszonylatában) értelmezzük. A kvantitatív szociológiában ugyan parázs viták folynak a tudás átadása körül, ám ezek nem a terepközelség és az érvényes nyelvezet hiányát, hanem inkább a túlértelmezés veszélyét emelik ki. Hogy csak néhány ilyen vitára utaljunk, a szignifikancia-tesztekkel kapcsolatban⁸ sokan úgy vélik, nem etikus, illetve statisztikailag nem indokolható a statisztikai összefüggéseket szignifikáns / nem szignifikáns dichotóm csoportokra osztani, helyesebb lenne inkább megadni a szignifikancia-szintet, és az olvasóra bízni annak értelmezését. Gary King⁹ (1986) azt hangsúlyozza „Hogyan ne hazudjunk a statisztika segítségével” c. cikkében, hogy a reziduális hatások figyelmen kívül hagyásával (amit egyebek közt a standard mutatók, a dichotóm változók, a szignifikancia-tesztek használata és az interpretációs gyakorlat idéz elő) a statisztikai jellegű kutatások elveszítik az élet komplex szemléletét. A szociológia retorikáját tárgyaló írások egy rövid gyűjteménye a *Szociológiai Figyelő* 1999/2. számában¹⁰

⁶ Ennek ellentmondó gyakori vélemény, hogy a társadalomtudományok nem képesek a természettudományos módszerekhez hasonlóan általános megállapításokat tenni vagy előrejelezni. Magyar nyelven lásd például Macintyre, Alasdair (1985) 1999: A társadalomtudományos általánosítások jellege és az előrejelző képesség hiánya. In uő: *Az erény nyomában*. Budapest: Osiris, 125–152.

⁷ Lazarsfeld, Paul F. és Herbert Menzel 1961: On the relation between individual and collective properties. In: Amitai Etzioni (szerk.): *A sociological reader on complex organizations*. New York: Holt, Rinehart, and Winston. Magyarul a témával kapcsolatban lásd: Moksony Ferenc 1988: A kontextuális elemzés. *Statisztikai Szemle*, 66. 3: 259–285.

⁸ A témával kapcsolatos írások egy gyűjteménye: Harlow, Lisa L., Stanley A. Mulaik és James H. Steiger (szerk.) 1997: *What If There Were No Significance Tests?* Hahwah, London: Lawrence Erlbaum Associates.

⁹ King, Gary 1986: How Not to Lie with Statistics: Avoiding Common Mistakes in Quantitative Political Science. *American Journal of Political Science* 30. 3: 666–687.

¹⁰ *Szociológiai Figyelő* 1999/2.: David Zarefsky, André Gosselin, Kai Erikson, Phillip J. Davis és Reuben Hersb írásai.

jelent meg. A hazai irodalomból – a teljesség igénye nélkül – az r_2 értékkel kapcsolatban Moksony Ferenc¹¹ (1998) írását, Bartus Tamásnak¹² (2003) az esélyhányados értelmezéséről szóló publikációját, a hazai közgazdasági irodalomból Bródy András (1990) írását,¹³ illetve Léderer Pál¹⁴ (2002) összegyűjtött írásait ajánljuk az érdeklődők figyelmébe.

A *közgazdászok* – a XVII. századi merkantilistáktól kezdve egészen napjainkig – általában úgy gondolják, hogy a gazdaság kérdései önmagukban vizsgálhatók, és abban is egyet szoktak érteni, hogy a gazdaság működése bizonyos szabályokat követ. A tudomány feladata ezeknek a szabályoknak a feltárása, gazdasági „törvények” megállapítása, illetve a gazdaság működését leíró modell felállítása. A közgazdasági modellek néhány világos peremfeltételből kiindulva, egyszerű szabályok alapján magyarázzák a gazdaság összetett jelenségeit. A közgazdaságtan nagy előnye a többi társadalomtudományhoz képest, hogy modelljei révén a gazdasági folyamatok előrejelzésére is vállalkozhat.

Adam Smith metaforája szerint a gazdaságot egy „láthatatlan kéz” irányítja – a metafora arra utal, hogy a közgazdaságtan törvényeit és modelljeit a gazdaság szereplői többnyire nem ismerik fel. A „láthatatlan” szabályok feltárása a tudomány feladata. Az antropológiai értelemben vett *interpretáció* kérdése – amely abból indul ki, hogy minden megfigyelés csak a saját társadalmi kontextusában értelmezhető – a közgazdasági modellek publikálása során nem merül fel. *Deirdre McCloskey* (írását lásd szöveggyűjteményünkben) arra figyelmeztet, hogy a közgazdaságtan, a tudomány több évszázados fejlődésének köszönhetően, ma már elsősorban nem a gazdaság megfigyeléséből, hanem a többi közgazdász elméleteiből indul ki, és a mindennapi élettől eltávolodott közgazdasági *retorika* napjainkban alig alkalmas a valós gazdasági kérdések feltárására.

¹¹ Moksony Ferenc 1998: A kicsi szép. A determinációs együttható értelmezése és használata a szociológiai kutatásban. *Szociológiai Szemle*, 1998/4.

¹² Bartus Tamás 2003: Logisztikus regressziós eredmények értelmezése. *Statisztikai Szemle*, 81. 4: 328–347.

¹³ Bródy András 1990: Mennyi az ennyi? Bevezetés a gazdasági mérés elméletébe. *Közgazdasági Szemle*, 37/5: 521–537.

¹⁴ Léderer Pál 2002: *A szociológus, a módszerei, meg a szövege. Rögeszme-félék a mesterségről*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.

Az alkalmazott településkutatás interdiszciplinaritása: antropológiai, szociológiai és közgazdasági jelleg

Alkalmazott településkutatás során, amikor egy kutató egy település vagy térség életének megismerésére vállalkozik, az antropológiai, szociológiai és közgazdasági megközelítések ötvözésére van szükség.

Egy kutatás kezdeti szakaszában először is fel kell tárnunk, hogy mit akarnak a település lakói, amihez elengedhetetlen alkalmazkodni a helybeli emberek sajátos gondolkodásához és kifejezőmódjához. Az exploratív (feltáró) szakasznak döntően *antropológiai* jellegűnek kell lennie.

Nélkülözhetetlen a *kvantitatív szociológiai* jelleg is, hogy legfontosabb vagy leginkább kérdéses megállapításainkat statisztikai adatokkal is alátámaszthassuk. Ha például a helyi közlekedés kapcsán úgy látjuk, hogy a gyalogosok, a kerékpárosok és a környéken élők eltérő módon csillapítanak a gépjárműforgalmat, viszont nem tudunk arra a kérdésre válaszolni, hogy melyik csoport tagjai vannak többen, akkor bármi legyen is a javaslatunk, mindenképpen gyenge lábakon áll, és a döntéshozók nem fogják megfogadni. A kérdéstről alkotott képünket nagymértékben befolyásolhatja, és egyúttal az érvelésünket is megerősítheti, ha adatokat szerzünk a gépkocsiállomány alakulásának tendenciáiról, vagy egy reprezentatív mintán végzett közvéleménykutatás eredményeire támaszkodhatunk.

Harmadrészt, ugyancsak nélkülözhetetlen a *közgazdasági* jellegű, modellalkotáson alapuló gondolkodás a társadalomtudományos vizsgálat során. Nem a pénzügyi és gazdasági számítások szükségességére utalunk – ezt természetesen tartjuk –, hanem arra, hogy az alkalmazott kutatás során a távoli jövőre vonatkozó javaslatokat kell megfogalmazni. A jövő becslése, az előrejelzés a társadalomkutatók számára szokatlan feladat. Nem szükséges bizonygatni, hogy az antropológiai jellegű megfigyelések csak az adott helyzetben, és ezért csak az adott időpontban érvényesek. A szociológiai jellegű felmérések olykor szolgálhatnak ugyan olyan eredményekkel, amelyek alapján bizonyos társadalmi folyamatok néhány évre előre jelezhetők, de sohasem 15 vagy 25 évre, mint amennyi időre a rendezési tervek szólnak. A hosszú távra szóló javaslatok nem alapulhatnak a hagyományos makroszociológiai érvelésen, mert az adatgyűjtés nem a húsz év múlva, hanem a ma ott élő lakosságra nézve reprezentatív. Hosszabb távú, prognózis jellegű megállapításokat akkor tehetünk, ha a komplex jelenségek néhány fő vonását megragadva absztrakt modelleket építünk, amelyek segítségével *ceteris paribus*, azaz a többi tényező változatlanságát feltételezve becsülhetők a jövőbeni tendenciák. Tegyük hozzá, hogy a mai fejlődési sebesség mellett rendkívül nehéz 15-20 éves előrejelzéseket tenni. Bár gyakran elvárás, az eredményeket az idő sokszor meghaladja. A nagyvállalatok például

előrejelzés helyett inkább rugalmasságuk növelésével foglalkoznak; ez a megfontolás követhető lehet az önkormányzati szférában is.

Végül, jelen kötet meglátása szerint, az alkalmazott kutatás végén elengedhetetlen visszakanyarodni az interpretáció *antropológiából* átvett fogalmához: a terepen megszerzett tudást, a helyi kontextusból minél többet megőrizve, le kell fordítani „mások”, azaz a tervező kollegák és/vagy a megrendelő nyelvére.

Az interpretáció lehetőségei és módjai

A terepen szerzett tudás átadása kapcsán e helyütt csupán két fontos szempontra hívjuk fel az olvasó figyelmét: az egyik a folyamatosság, a másik pedig a régi tapasztalat, miszerint „a kevesebb több”.

A kutatónak bele kell nyugodnia, hogy lehetetlen a témához kapcsolódó teljes tudását átadnia, és tereptapasztalatainak nagy részét sohasem fogalmazza meg. Tanulmányíraskor nem a teljességre kell törekedni, hanem arra, hogy csak a valóban fontos dolgokat mondjuk el. Ha túl sok információt zúdítunk a megbízóra vagy a munkatársakra, akkor azt kockáztatjuk, hogy nem fogják a teljes tanulmányt elolvasni, hanem csak bele-belekapva, az eredeti struktúrákból és kontextusból kirángatva fogják kicsemegézni a fontosnak vélt információt. Jobb, ha az információt inkább magunk szűrjük meg, és a teljesség helyett az érthetőségre törekszünk. A megfogalmazáskor ne kövessük a tudományos retorikát, hanem elsősorban a felhasználók igényeire és logikájára legyünk tekintettel. A leegyszerűsített módon megfogalmazott tapasztalatok alátámasztását szolgáló, vagy azokat árnyaltabb módon kiegészítő szempontok, interjúszövegek, statisztikák stb. a háttéranyagok vagy a mellékletek és függelékek között jelenjenek meg.

A másik kulcsfogalom a *folyamatosság*. Mint erről a II. fejezetben röviden volt szó, a hagyományos elképzelés szerint a kutatás lineáris folyamat, amely a kutatástervezéssel kezdődik, és a tanulmány elkészítésével ér véget. Jelen kötet inkább a ciklikus kutatástervezést javasolja a kutatók figyelmébe, ahol az eredmények interpretációjában egyfajta folyamatosság figyelhető meg. A készülő részeredmények folyamatos közreadása és a helyi közeg véleményével való *ütköztetése*¹⁵ biztosítja a kutatás önreflexív jellegét.

Az interpretáció folyamatossága egyébként praktikus okokból is indokolt az alkalmazott kutatás során. A folyamatos jelenlét és a megrendelővel folytatott

¹⁵ Teresa San Román kifejezése; az írás a szöveggyűjtemény II. fejezetében olvasható.

260 TELEPÜLÉSKUTATÁS

kiegyensúlyozott konzultációsorozat megnyugtatóan hat a megrendelőre, és hozzájárulhat, hogy a kutatás a jövőben valóban alkalmazható eredményeket szolgáltatasson.

A megszerzett tudás átadásának korábban szinte egyedüli módja volt a tanulmányírás, amelyet szóbeli magyarázatok egészíthettek ki. Napjainkban az interpretációnak már több formája ismert, és általában megfigyelhető, hogy a vizualitásnak, vagyis az üzenet képi megjelenítésének minden formában egyre nagyobb jelentősége van. Jelen fejezetben a következők kerülnek majd bemutatásra:

- Tanulmány: ismereteink írott formája.
- Prezentáció: a vizsgálati eredmény szóbeli előadása.
- Elektronikus szöveg: elsősorban internetes felületre szánt, interaktív, szöveges és vizuális elemeket ötvöző interpretációs forma.
- Film: a vizualitás lehetőségeit nagymértékben kihasználó interpretációs eszköz.

Etikai kérdések

Tapasztalataink átadásakor a legfontosabb etikai kérdés, hogy nem szabad elferdíteni a kutatásból származó eredményeket, talán kézenfekvőnek látszik. A gyakorlatban az interpretáció során a jóindulat ellenére is sok hibát véthetünk. Az általános recept szerint minden esetben az a legjobb, ha az ember számot vet, és felvállalja azokat a tényezőket, amelyek az adatgyűjtésen túl hatással voltak a leírt eredményekre.

A legnagyobb „hibaforrás” maga a kutató személye. A jelenlét, az adatgyűjtés – főleg a résztvevő megfigyelés és interjúzás során – a kutató személyisége nagymértékben befolyásolja a válaszadók viselkedését, sok esetben a kutatás eredményeit is. A hatást lehet ugyan csökkenteni, de az is fontos, hogy a kutató ismerje fel saját szerepét és befolyásoló hatását az adatgyűjtés során, és ahol szükséges, számoljon be róla az interpretáció során.

Egy másik hibaforrás a kutatói (pre)konceptió. Elég általános gyakorlat Magyarországon, hogy a településfejlesztés során a kutatók olyan természeti és regionális adottságokból indulnak ki, mint a településszerkezetben elfoglalt hely, az országhatár közelsége vagy a helyi hagyományok. Mindezek a szempontok persze valóban fontosak lehetnek, de a társadalmi vizsgálat során nem ezekre, hanem a terepen gyűjthető információkra kell koncentrálnunk. Amennyiben előzetes koncepcióval érkezünk a terepre, ezzel számot kell vetni, és le kell írni

a tanulmányban, mint ahogy azt is, mennyiben módosultak az elképzelések a terepmunka hatására.

A tanulmánykötet bevezetésében be kell mutatni a követett módszertant, és minden egyes kijelentésnél félreérthetlenné kell tenni, hogy az adott megállapítást milyen adatgyűjtés és adatfeldolgozás alapján jelentettük ki.

A vizuális elemek nagymértékben segítik a megértést; kétségtelen, hogy egy-egy jól sikerült ábra vagy egy fénykép olykor informatívabb, mint sok oldalnyi szöveg. Jelen tanulmány az érme másik oldalára hívja fel a figyelmet: képpel vagy mozgóképpel könnyebb *befolyásolni* az embereket, mint írott szöveggel. A befolyásoló hatásra mindig tekintettel kell lenni az interpretáció során.

A települési és térségi kutatás során elkerülhetetlenül felszínre kerülnek bizonyos érdekellentétek. Marketinges nyelven fogalmazva, van egy termék (a tér), melyet egyidejűleg több különböző célcsoportnak kívánunk „eladni”, s ez nyilvánvalóan nem mindig megoldható. Nem a társadalomkutató, hanem a döntéshozó, képviselő politikus kompetenciája, hogy bármelyik társadalmi csoportot előnyben részesítse. Érdeklődés esetén a tanulmányban valamennyi társadalmi csoport érdekeit – a csoport méretétől és érdekérvényesítő képességétől függetlenül – illik bemutatni.

Tanulmányíró ábécé

A következőkben egyfajta ajánlást igyekszünk adni arra, hogyan készítsünk el egy társadalmi szaktanulmányt egy önkormányzat részére. A társadalmi vizsgálat eredményeit bemutató tanulmányra vonatkozóan természetesen nincs minden körülmények között érvényes recept. Alapvetően különböznek például a beruházáselőkészítő, konfliktuskezelő vagy állapotfelmérő társadalmi hatástanulmányok, illetve a települési és térségi szemléletű írások. A következőkben egy településfejlesztési koncepció társadalmi szaktanulmánya készítésének legfontosabb lépésein haladunk végig. Felhívjuk azonban a figyelmet arra, hogy még egy ilyen munkának is minden egyes település esetében egymástól eltérőnek kell lennie, attól függően, hogy az adott településen adott időpontban melyek a legfontosabb kutatási kérdések.

262 TELEPÜLÉSKUTATÁS

1. A tudományos és az alkalmazott tanulmány közötti legfontosabb különbségek

Főleg a felsőoktatásban részt vevő hallgatók számára fontos tisztázni a tudományos célú dolgozat, az akadémikus szaktanulmány és az alkalmazott tanulmány különbségeit. Kulcsfogalmak:

- fogalomhasználat;
- visszakereshetőség;
- hivatkozás.

Tudományos munkáknál, iskolai dolgozatoknál elengedhetetlen a precíz fogalomhasználat. Az adott szakmára jellemző szaknyelv helyénvaló használata fontosabb, mint az, hogy a dolgozatnak gördülékeny, olvasható stílusa legyen.¹⁶ Szintén fontos alapelv, hogy a dolgozat fogalmi keretei illetve tartalmi megállapításai egyaránt visszakereshetők legyenek, azaz a hivatkozásokból világosan kiderüljön, mely fogalmat milyen értelemben, mely szerző és munka nyomán használunk, illetve a dolgozat különböző kijelentései mely munkákra alapozódtak, és ezekhez képest a dolgozat hol és miben mond újat.

Egy alkalmazott tanulmány esetén, amelynek eredményeit a helyi önkormányzat és/vagy a tervezőkollégák fogják hasznosítani, többé-kevésbé más jelent a nyelvhasználat és a hivatkozások rendje. A nyelvhasználat kapcsán például a legfontosabb, hogy világosan és érthetően írjunk. A megfelelő társadalomtudományos szakkifejezéseket persze használhatjuk, de mindig ügyelni kell a kifejezések bevezetésére, tehát arra, hogy legalább egyszer, amikor először használunk egy kifejezést, pontosan magyarázzuk el a jelentését. Egy másik fontos különbség, hogy az alkalmazott kutatásnak nem kell új eredményeket megfogalmaznia, sőt épp ellenkezőleg, a kutatást már bevettnek számító tudományos elméletekre és eljárásokra szokták alapozni. Általában elhagyható a tudományos irodalomra való hivatkozás, kivéve, ha egy újnak számító társadalomtudományos vagy urbanisztikai elképzelés alapján fogalmazzuk meg hipotéziseinket vagy következtetéseinket. A „visszakereshetőség” inkább arra vonatkozik, hogy melyik kijelentést melyik kutatási módszer eredményeire alapozzuk.

2. A társadalmi szaktanulmány vázlatja

A társadalomtudományos dolgozatok szerte a világon, terjedelemtől függetlenül, egy viszonylag állandó séma szerint készülnek, amely a többi között bemutatja

¹⁶ Lásd például: Péli Gábor 1994: Terminusok a társadalomtudományokban. In: Lendvai L. Ferenc (szerk.): *Társadalomtudomány és filozófia. Tanulmányok*. Budapest: Áron Kiadó. 181–216.

a téma elméleti kereteit, a tanulmány hipotéziseit, majd a kutatást, és végül az eredményeket. Alkalmazott településkutatás során ettől eltérő sémát szokás alkalmazni; ennek kulcselemei leggyakrabban a következők:

- vezetői összefoglaló;
- bevezetés (kutatási kérdések, módszertan stb.);
- általános jellegű leírás;
- kulcskérdések (2–4 db);
- függelék.

Fontos szempont, hogy a szükséges információt a lehető legkisebb terjedelemben adjuk át. A társadalomtudományos munkarésznek ritkán kell túllépnie a 20–60 oldalt. Ezen belül a vezetői összefoglaló terjedelme ne haladja meg a 2–4 oldalt. A település vagy térség általános leírásán túl egy tanulmány csak néhány kulcskérdést emeljen ki, mert túl sok információt egy tanulmányból úgysem fog kiolvasni a megrendelő. Ha további fontos vizsgálati kérdések merülnek fel, akkor ezek listáját is állítsuk össze, és foglalkozzunk velük egy újabb kötetben, vagy javasoljuk őket további vizsgálat tárgyául. A tanulmány ezenkívül terjedelmes függelék (mellékletek) is tartalmaz, amely akár a tanulmány terjedelmének két-háromszorosát (100–150 oldal) is elérheti, témától függően. Ebben kaphatnak helyet a területre vonatkozó fontos, de nem alapvető statisztikák, amelyeket ajánlott táblázatos és diagram formában is közölni (interjúszövegek, kérdőívszöveg, fényképek, helyszínrajzok, térképek, szakirodalmi áttekintés stb.).

A dolgozatnak nem kell különösebb tipográfiai erényekkel rendelkeznie, de minimális szerkesztettség elvárható. A kézirat jellegű, dupla sorközzel szerkesztett tanulmányok ma már kimentek a divatból.

Nem célszerű, hogy a társadalomtudományos tanulmány – az építészeti munkarészekhez hasonlóan – képeket, ábrákat tartalmazzon. Az illusztrációszerűen elhelyezett fényképek, kiragadott jellegük miatt, általában félreviszik az olvasó gondolatait, ehelyett javasolt egy témát inkább fényképekkel alaposan körüljárni, és a teljes fotógyűjteményt a melléklethez csatolni. Erre viszont a nyomtatott tanulmány csak korlátozottan alkalmas, így a képi dokumentáció inkább az elektronikus szövegek és más eszközök sajátja lehet.

A vizualitásnak, azaz a képiségnek ennek ellenére fontos szerepe lehet az üzenet átadásában. Javaslatokat többnyire érdemes folyamatábrán vagy koncepciótérképen is ábrázolni a szöveges kifejtés mellett, a fontosabb statisztikai adatokat pedig célszerű könnyen érthető, grafikus formában közreadni. A táblázat tényleges számadatait nem a tanulmányban, hanem – könnyen visszakereshető módon – a mellékletek között kell megadni.

264 TELEPÜLÉSKUTATÁS

3. Vezetői összefoglaló

A vezetői összefoglalónak az egész tanulmány valamennyi fontos megállapítását és javaslatát tartalmaznia kell, leegyszerűsített formában. Az a szerepe, hogy rendkívül rövid idő alatt tájékoztatja a döntéshozót a legfontosabb kérdésekkel kapcsolatban, olyan helyzetekben, amikor már csak néhány perc jut a dokumentum átfutására a tárgyalás előtti pillanatokban. Hogy ne kelljen keresgélni, a vezetői összefoglaló közvetlenül a borítólapon, a dokumentum lefelejtésén kezdődjön, még a *bevezetés* előtt.

Az összefoglaló terjedelme lehetőleg kettő, legfeljebb négy oldal lehet. Vigyázat: az egyoldalas összefoglaló komolytalannak tűnik! A gyorsolvasást segítő a mondanivalót pontokba szedve fogalmazzuk meg. Az egyes kérdések kapcsán például a következő pontjaink lehetnek: cím, helyzet, probléma, javaslat, és hivatkozás, hogy részletesen hol található a tanulmányban. Az egyes pontok kifejtése egy-egy mondatban történhet. A hazai tudományegyetemen nevelkedett kutatóknak eleinte szokatlan a kutatási kérdéseket vagy komplex javaslatokat egy mondatban összefoglalni; ennek elsajátítására azonban feltétlenül törekedni kell az alkalmazott kutatás során. A döntéshozók többnyire úgy vélik, hogy az olyan javaslat, amit nem lehet egy mondatban elmondani, még átgondolásra vár. Jelen kötet gyakorlatai között például ezért található olyan feladatok, amelyek az összetett kérdések egymondatos megfogalmazására szoktatnak.

4. Bevezetés

A bevezetés terjedelmének nem kell meghaladnia a 2-3 oldalt. Az a szerepe, hogy a kívülálló számára félreérthetetlen módon világossá tegye, milyen dokumentumot tart a kezében. Tartalmaznia kell a dokumentum címét, alcímét, a megrendelő nevét, valamint a munka készítőinek felsorolását és szerepét a munkában. Legyen világos, hogy a tanulmány írója és a kutató(k) egy személy vagy sem; ha munkamegosztásban készült a munka, kinek mi volt a feladata. Szó szerint idézendő a szerződésből a megbízás tárgya, majd ugyanezt írjuk le „konyhanyelven” is. Ha a megrendeléstől némiképp eltérő problémákra is fókuszáltunk a kutatás során, akkor az eltérést és ennek okát szintén itt kell leírni. Röviden meg kell fogalmaznunk a kutatás kulcskérdéseit, hipotéziseit és tesztelésük módját.

Vázlatpontokba szedve, de minden részletre kiterjedően kell ismertetnünk az adatforrásainkat, az adatgyűjtési és adatfeldolgozási technikákat. Ha például statisztikai adatokból dolgoztunk, meg kell jelölni, hogy pontosan milyen adatokat

és hogyan szereztük, azaz például nyilvános internetes adatbázisból, vagy könyvtári/adattári kutatásból, vagy megvásároltuk az adatokat. A források bibliográfiai és egyéb adatait viszont nem itt, hanem a Mellékletek közt szerepeltetjük. Ugyanígy, ha például kérdőíves kutatást végeztünk, le kell írni, hogy hány fős, milyen minta alapján, milyen technikával kérdezett kérdőívről van szó, és a mellékletek közt hol található a kérdőív.

A bevezetésben kerüljön bemutatásra a tanulmány vázlata. Nem jellemző, hogy a megrendelő a tanulmányt az elejétől a végéig elolvasná, inkább csak az éppen aktuális részeket tanulmányozza. A tanulmány bemutatása azért fontos, hogy – az elektronikus szövegek *linkjei*hez hasonlóan – segítse megtalálni, hogy a szövegen belül mit hol találunk.

Ahhoz, hogy mindez az információ 2-3 oldalba beleférjen, rendkívül tömören kell fogalmaznunk.

5. Általános településismertetés

A magyar településfejlesztői hagyomány része, hogy a tanulmányok – a kutatás konkrét céljaitól függetlenül – egy olyan általános településismertető részt is tartalmaznak, amely bevezeti az olvasót a település földrajzi, történeti, demográfiai és egyéb összefüggéseinek ismeretébe. Ezek a fejezetek hasonló mondatokkal kezdődhetnek: „Cserénfa 216 fő lakosú kistelepülés a kaposvári kistérségben, a festői zselici dombvidéken.”

Tudományos dolgozat esetében megengedhetetlen lenne egy ehhez hasonló fejezet. A tudományos dolgozatok a kutatási kérdésre koncentrálnak, és – például – a demográfiai folyamatok vagy a klimatikus viszonyok bemutatásával csak akkor foglalkoznak, ha az a kutatási kérdés szempontjából megkerülhetetlen.

Alkalmazott tanulmány esetén ezt a sajátos tanulmányírói hagyományt bizonyos mértékig tiszteletben kell tartani, elsősorban azért, mert ez napjainkban elvárásként jelentkezik a megrendelő önkormányzatok részéről. Nem túl nagy részletességgel, de ki kell térni a település történetére, természetföldrajzi adottságokra, regionális szerepre, kulturális sajátosságokra stb. A társadalomkutatónak azonban tisztában kell lennie saját korlátaival: tudnia kell, hogy a település történetének megírása helytörténeti munkarészt, a természeti környezet bemutatása földrajzos szakértelmet kívánna meg, és így tovább. A társadalomkutató a fejezet megírásakor mindezeket a munkarészeket nem végezheti el, ehelyett csak forrásmunka-elemzést végezhet, azaz leírja, hogy mások mit írtak ugyanabban a témakörben.

266 TELEPÜLÉSKUTATÁS

A korszerű tanulmányok a leíró részeket egyre szűkebbje szabják. Várható, hogy idővel az ilyen fejezetek végleg kivesznek a magyar alkalmazott kutatási gyakorlatból is, hiszen az Ádám-tól-Évától induló gondolatmenetek nehezen jutnak el a lényegig, fölöslegesen terhelik az olvasót.

A gyakorlatban egyébként ezek az „általános bevezető” fejezetek a korábbi hasonló tanulmányokból átvett és némiképp aktualizált szövegek. Akár eggyel korábbi tanulmányból, akár több különböző szaktanulmányból vagy helyi publikációkból indulunk ki, a forrásokkal kritikusan kell bánni. A leghelyesebb eljárás, ha csak arra szorítkozunk, hogy röviden bemutatjuk az egyes források tartalmát, ha kell, szó szerint idézve a dokumentumokból, majd a hivatkozott eredeti forrásokat a mellékletek között helyezzük el. A mellékletek terjedelmével nem szükséges takarékoskodni. Az irodalom – és egyben a település – általános bemutatása az egy-másfél oldalt ne haladja meg. Az alfejezet címe ne legyen félrevezető; lehet például: „A település általános képe különböző források szerint”. A szerző lehetőség szerint sajátítsa el alkotó módon a készen kapott szövegeket, kezelje őket kritikával, ne vegye át például a logikai ellentmondásokat.

A település általános képéhez tartozik a helyi mentális térkép ismertetése. A mentális térkép elemei teljes egészében a társadalomtudományos adatgyűjtés eredményei, ezért ezek bemutatására lényegesen nagyobb terjedelemben kell vállalkoznunk. Egy kistelepülés esetén 10-12, egy nagyobb település esetén 25-30 oldal terjedelemben is írhatunk. Először is le kell írunk a mentális térkép általános kategóriáit, majd minden egyes településrészről külön-külön le kell írunk a mentális terekre vonatkozó öt, tér jellegű információt (vesd össze a 6. fejezetben írottakkal, illetve az adatgyűjtés többi eredményével). A városrész-specifikus kérdéseket szintén érdemes városrészenként tárgyalni, bemutatva az aktuális helyzetet, a problémát és a megoldási javaslatot, illetve azt, hogy a kérdést még hol érinti a tanulmány. Ha az adott kérdés kifejezetten településrész-specifikus, és a tanulmány többi részében nem jelenik meg, akkor természetesen nincs szükség ilyen hivatkozásra.

A városrendező kollégák számára az egyik legfontosabb információ az úgynevezett települési *funkciók* feltárása. A szerkezeti tervnek rögzítenie kell, hogy az adott terület – például – elsősorban lakófunkciót szolgáljon, vagy ipari létesítményeknek, esetleg szolgáltatásoknak biztosítson teret. Természetesen ennél sokkal több kategória képzelhető el; például lakófunkció esetén is beszélhetünk családi házas övezetről, nagy népsűrűségű lakóövezetről vagy vegyes funkciójú belvárosi lakó-szolgáltató negyedről. Társadalomtudományos felmérés nélkül a tervezők elsősorban az érvényes övezeti besorolásból indulnak ki, ami a szabályozás tehetetlen, útfüggő továbbvitelét jelenti, azaz a korábbi elképzelések

kritika nélkül tovább élnek. Ez természetesen előnytelen a településre nézve, hiszen a mindennapi élet gyorsabban alakítja át a településszerkezetet, és a szerkezeti terv a természetes növekedés/változás gátjává válik. A társadalomkutató nagy segítséget nyújthat, ha meg tudja állapítani, hogy az egyes mentális tereket hogyan használják és a jövőben miként szeretnék használni az ott élő és/vagy ott dolgozó emberek, illetve információt tud gyűjteni arról, hogy milyen elképzelései vannak az adott területekről a potenciális beruházóknak.

Az általános kép megrajzolásához tartozik, hogy minden olyan kérdést, amelyet nem ítélnék kulcskérdésnek, röviden – néhány mondatban/bekezdésben – be kell mutatni. Az adottságoktól és pillanatnyi helyzettől függően ugyanaz a kérdés bizonyulhat kulcskérdésnek az egyik, ugyanakkor döntést nem igénylő, nem akut kérdésnek a másik település esetében. A helyi közlekedés, az oktatás, a népjólét, a vállalkozásösztönzés vagy a regionális együttműködés kérdései például mind fontos kérdések, de nem biztos, hogy szerteágazó, mélyreható és gyors döntést igénylő kérdéseket vet fel. Ha mindezek nem merülnek fel, akkor – fontosságától függetlenül – elég röviden és az általános bevezető jellegű részben említeni a témát.

6. Kulcskérdések

A legtöbb esetben a vizsgálat elején még nem tudható (a vizsgálat során derül ki), hogy melyek a település legfontosabb kérdései. Később a társadalomtudományos kutatásnak az olyan kérdéssel kell többet foglalkoznia, amely:

- a helyi lakosság véleményét megosztó kérdés, és/vagy
- konfliktus lehetőségét rejt magában, és/vagy
- a fontosabb helyi érdekérvényesítő csoportok ellenkezését váltja ki, és/vagy
- a kérdés szerteágazó, azaz sok mindent / sok mindenkit érint, és/vagy
- következménye mélyreható, és/vagy
- gyors döntést igényel.

Egy olyan területen, ahol például a felerősödő betelepülés vagy a gazdasági élénkülés miatt jelentős az ingatlanforgalom, ott az ingatlanpiaci vizsgálat kulcskérdés lesz; ahol viszont nincs gazdasági növekedés, és stabil vagy csökkenő a népesség, ott a haldokló és/vagy statikus állapotú ingatlanpiacot a település egyéb kérdései között, néhány bekezdésben be lehet mutatni.

268 TELEPÜLÉSKUTATÁS

Vannak olyan kérdések, amelyek napjainkban sok magyar településen komoly gondot okoznak. A túlterhelt lakóövezetek gépkocsiforgalmának korlátozása például szinte garantálható konfliktushelyzetet teremt a gyalogos-, a kerékpáros- és a gépkocsiforgalom hívei között, ami többnyire bizonyos társadalmi csoportok jövedelmi helyzetével is összefügg.

A kislétszámú iskolák bezárása egy településen mindenképpen alapos vizsgálatot és megfontolt döntést igényel; a döntés többnyire ugyan önkormányzati kiadást takarít meg, viszont értelmiségi munkahelyeket számol fel, a gyerekes családokat elköltözésre sarkallja, csökken a gyermekszám, ami kistelepülésen visszafordíthatatlan negatív következményekkel járhat; előregedő falu lesz; stb.

Ugyanígy elképzelhető, hogy például az egészségügy, az átmenő forgalom, az átképzés, a foglalkoztatás, a vállalkozásösztönzés vagy a regionális együttműködés kérdései (vagy bármi egyéb) tekintendők kulcskérdésnek; illetve mindezek lehetnek kisebb jelentőségűek is az adott település viszonyait figyelembe véve.

A kulcskérdések tárgyalása kapcsán nincs terjedelmi korlát, a dokumentumnak minden fontos szempontot tartalmaznia kell. Gyakorlatban kérdésenként kb. 8-10 oldal elegendő szokott lenni.

Az egyes kérdések tárgyalása a következő vázlatpontokból állhat:

- Helyzetismertetés.
- Probléma: az adott kérdés döntést igénylő és/vagy konfliktusforrást jelentő eleme.
- Hol húzódnak a véleményhatárok; mely társadalmi csoportok vannak egy véleményen; melyek állnak szemben egymással a kérdés kapcsán.
- Javaslatok.
- A kérdés még hol bukkan fel a tanulmányban.

Javaslatok megfogalmazásakor több alternatíva kidolgozása célszerű, mind-egyiknél megjelölve az egyes forgatókönyvek

- előnyeit;
- hátrányait;
- rövid és hosszú távú hatásait, beleértve a nem közvetlen hatásokat (externáliák);
- társadalmi veszteseit és kompenzációjuk módját;
- a javaslat kommunikációjának tervét stb.

A különböző adatgyűjtési technikával szerzett adatokat nem adatgyűjtés, hanem kutatási kérdés szerint csoportosítva kell bemutatni. Ez azt jelenti, hogy ne legyen például olyan fejezet, hogy „A kérdőíves vizsgálat eredményei” vagy „Az interjúsorozat eredményei”. A megrendelőt nem az érdekli, hogy mi olvasható ki a statisztikákból vagy az interjúkból, hanem az, hogy mi a válasz az adott kérdésre. Az egyes kérdések (egészségügy, közlekedés, oktatás, ingatlanpiac stb.) kapcsán viszont ki lehet, sőt ki kell térni arra, hogy milyen benyomásaink támadtak az interjúk vagy a résztvevő megfigyelés alapján, mit mond a kérdőíves kutatás eredménye a lakossági vélemények megoszlásáról, mit olvashatunk ki a vonatkozó statisztikai adatokból stb.

A statisztikai adatok bemutatásakor tartsuk szem előtt, hogy ha a megbízó maga is tudna statisztikai táblákat értelmezni, valószínűleg nem rendelné meg ezt a munkát egy társadalomkutatótól. Nem jó eljárás az, ha statisztikai táblák tömegét zsúfoljuk az írott szövegbe; csak a legfontosabb adatokat kell beilleszteni a szövegbe, a többi a mellékletek között kerüljön bemutatásra. Az adatok szűrése, válogatása a kutató egyik fontos feladata. Törekedni kell arra, hogy a bemutatott adatok könnyen olvashatók legyenek: táblázatok helyett a könnyebben érthető oszlop- és kördiagramokat használjunk. A konkrét értékek (és nem csak százalékos megoszlásuk) legyenek visszakereshetők táblázatos formában a mellékletek között.

Legtöbb esetben érdemes a helyi adatokat kistérségi vagy regionális összehasonlításban interpretálni. A legtöbb települési önkormányzat a környékbeli településekhez képest ítéli meg a saját teljesítményét.

Amikor a megbízás értelmében a társadalomkutatótól kifejezetten előrejelzést kérnek, például demográfiai vagy iskoláztatási folyamatok becslését, akkor igyekezzünk a kérésnek eleget tenni, ugyanakkor jelezzük, hogy az előrejelzésekben milyen mértékig lehet megbízni.

A szóbeli előadás

A településkutatás résztvevőinek vizsgálati eredményeit általában szóban is be kell mutatni, lakossági fórumon, önkormányzati ülésen, vagy más alkalommal. A részletes leírás helyett Szabó Katalin¹⁷ (2002) könyvét ajánljuk az olvasó figyelmébe. Jelen alfejezetben csak a tudományos és alkalmazott célú előadások közötti, szinte elhanyagolható különbségeket mutatjuk be.

¹⁷ Szabó Katalin 2002: *Kommunikáció felsőfokon*. (2., átdolgozott és bővített kiadás.) Budapest: Kossuth.

270 TELEPÜLÉSKUTATÁS

Terjedelem szempontjából a tudományos célú előadások jobbra hosszabbak szoktak lenni; az önkormányzati képviselőtestületi ülésen vagy lakossági fórumon viszont a tömör és frappáns felvezetések értékelik nagyra, amelyek elég időt hagynak a felmerülő kérdések tisztázására. Éppen ezért a prezentáció terjedelme a 10-15 percet ne haladja meg! Ez alatt az idő alatt a tanulmányban kifejtett kulcskérdéseket és javaslatokat kell tömören megfogalmazni, mint ahogy írásban a vezetői összefoglaló esetében tettük.

A kutatótól az előadás során többnyire nem „kutatási beszámolót”, hanem végeredményt, az adott téma kapcsán felmerült kérdés megválaszolását várja a közönség. Az információforrásokról, adatgyűjtési technikákról csak érintőlegesen kell beszélni; ha viszont olyan kérdést tesznek fel, hogy egyes megállapításainkat mire alapozzuk, akkor természetesen bemutatathatjuk a vizsgálati módszereket.

A javaslatokat konkrét és világos formába kell önteni. Amennyiben nem tudunk javaslatot megfogalmazni, célszerű javaslat helyett *kérdést* intézni a hallgatósághoz, megjegyezve, hogy az előadás után kérjük az együttműködésüket a kérdés megválaszolásához.

Még inkább, mint az írásbeli tanulmánynál, a szóbeli prezentációra is igaz, hogy nem a teljes tudásunkat, csak annak egy részét tartalmazhatja. Az előadó szabadsága, hogy milyen témákat érint az előadásában. Választása nagymértékben strukturálja a közönség gondolkodását; egyszerűen fogalmazva, valószínűleg azokról a témákról lesz szó, amelyeket az előadó felvet. Ritka, hogy a közönség azokra a lehetséges témákra kérdezze rá, amelyek nem hangoztak el.

Az írásbeli és a szóbeli tanulmány alapvetően különböző műfaj. Az írásbeli tanulmánynak például bár érthetőnek kell lennie, nem szükséges, hogy szóra-koztató legyen. A szóbeli előadás esetében nem hagyhatjuk, hogy ellankadjon a közönség figyelme, mert akkor nem tudjuk átadni az üzenetet. Javasolt az előadás során legalább kétszer, az előadás legelején és végén, a következtetések levonása előtt valami témához illő idézettel, aforizmával, szellemes megjegyzéssel felkelteni a közönség érdeklődését.

Az írásos tanulmány elemeit nem lehet „büntetlenül” felhasználni egy szóbeli előadás során. Még a jól megírt szakmai szövegek is sután hangzanak, ha szó szerint felolvassák; célszerűbb egy vázlat alapján rögtönözni. A tanulmány szövegét vagy táblázatait nem szabad kivetíteni. Vetíteni csak képi elemeket szabad, például diagramokat vagy ábrákat.

Az idő rövideje miatt törekedni kell arra, hogy beszédünket minél több képi elemmel kiegészítve segítsük, könnyítsük üzenetünk befogadását. Fóliák vetítésére minden hazai önkormányzatnál van mód, de sok településen a számítógép kivetítése is megoldható. Beszédünk alátámasztására általában ábrákat használunk, amelyek néhány ikon alapján a gondolatfüzért mutatják be; legegyszerűbb esetei a folyamatábrák.

Sokan óvakodnak a vizuális elemek alkalmazásától, félnek, bonyolultnak tartják a képi elemeket. A valóságban a képesség egyrészt meggyorsítja, másrészt pedig megkönnyíti az üzenet célba juttatását. Az ábrák viszont nem feltétlenül lennének szerencsések az írott, nyomtatott tanulmányban. Az ábra sajátja, hogy kiegészítő információ nélkül nem értik meg, vagy félreérthetik a jelentését. Írásos dokumentumban kontrollálhatatlan, hogy az olvasó elolvassa-e az ábrához tartozó szöveget, így az is, hogy miként fogja értelmezni a látottakat (olvasottakat).

Azt javasoljuk, hogy fényképeket csak óvatosan vegyünk igénybe. Egy-egy kiragadott fénykép nem lehet dokumentáció, hanem csak illusztráció, amely egyoldalú kép kialakulásához vezethet a hallgatóság soraiban.

Hagyjunk időt a kérdéseknek. A közönség kérdéseire adott válaszok nagymértékben segítik a kételyek eloszlását. Ha egy kérdésre nem tudunk válaszolni – megnyugtatóan: három-négy hónapos intenzív településkutatás után általában *tudunk* válaszolni –, akkor köszönjük meg a kérdést, és jelentsük ki, hogy a válasz további vizsgálatot igényel; ez sokkal kevésbé rontja a hitelünket, mint ha egy átgondolatlan, improvizált választ adnánk.

Egy újszerű interpretációs eszköz: az elektronikus szöveg

Napjainkban megszokott dolog, hogy minden tanulmányt néhány nyomtatott példányban és digitálisan (flopiban vagy e-mailben) egyaránt le kell adni a megrendelőnek. Kevés megbízó és kutató gondol arra, hogy a digitális és a nyomtatott tanulmányok nem kellene feltétlenül megegyeznie, már csak azért sem, mert alapvetően más célra lehetne és kellene őket használni.

A nyomtatott tanulmány „küldetése”, hogy néhány szakértő és/vagy döntéshozó személy áttanulmányozza, majd egy adott döntéshozatali szakasz után az irattárban helyezze el; esetleg újabb döntések előtt újra előveszik. A szöveg elektronikus változatát azért szokták elkérni, hogy ha bármi okból a tanulmányt át kellene dolgozni – például a dokumentum alapján, annak részleteit felhasználva, pályázat, fejlesztési terv stb. készül –, akkor az elektronikus szövegből könnyen át lehet venni a szükséges elemeket.

Az elektronikus szöveg azonban többre, illetve másra is alkalmas, mint a nyomtatott tanulmány. A továbbiakban *Sarah Pink*¹⁸ (2001) nyomán, illetve saját tapasztalataim alapján tekintem át, hogy mikor és miként használható ez az új interpretációs technika az alkalmazott településkutatás során.

¹⁸ Pink, Sarah 2001: *Doing Visual Ethnography. Images, Media and Representation in Research*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE.

272 TELEPÜLÉSKUTATÁS

Az elektronikus és nyomtatott szöveg különbségeit mutatja az alábbi táblázat:

<i>Nyomtatott szöveg</i>	<i>Elektronikus szöveg és hipermedia</i>
Alapvetően szekvenciálisan (folytonosan) olvasható	Egyéni érdeklődést követően, sokféle ágazóan olvasható
Hivatkozási rendje kötött	Hivatkozási rendje kötetlen
Terjedelme elvben is korlátozott	Elvben nincsenek terjedelmi korlátok
A vizuális elemek szerepe erősen korlátozott	Alapvetően vizuális jellegű
A hangzó elemek szerepe kizárt	A hangzó elemek fontos szerepet játszhatnak
Egyoldalú kommunikációt valósít meg	Interaktivitásra lehetőséget nyújt
Konzervatív műfaj, melynek főbb jegyei hosszabb ideje változatlanok	Újszerű műfaj, melynek főbb jegyei kialakulóban vannak
Feltételezi, hogy a dokumentumot az olvasó türelmesen végigolvassa	Feltételezi, hogy az olvasó türelmetlen, figyelmét minden pillanatban folytonosan ébren kell tartani
Olvasóközönsége korlátozott	Olvasóközönsége elvben korlátlan
Csak fizikai úton terjeszthető	Fizikai és elektronikus úton, illetve interneten egyaránt terjeszthető

A fenti különbségek egy újszerű, kiaknázható lehetőséget biztosítanak a településkutatás eredményeinek interpretációja során.

A társadalomtudományos vizsgálati beszámolók általában sokkal több információt tartalmaznak, mint amennyit a döntéshozók képesek lennének befogadni. A legtöbb döntés a néhány oldalas vezetői összefoglalók alapján születik. A nehézséget nem utolsósorban a nyomtatott tanulmány nehézkessége okozza. A kötött hivatkozási rend szerint a tartalmi részek a szöveg elején, az alátámasztó függelékek a végén kapnának helyet. Bár elvben a tanulmány későbbi fejezeteiben és a mellékletek között bőséges információ áll rendelkezésre, a gyakorlatban az olvasók – műfajtól függetlenül – nem szeretnek lapozni. A nyomtatott szöveg a folytonos olvasásra alkalmas leginkább.

Az elektronikus szövegnél feleslegessé válik a folytonosság. Az egyes oldalak tetszőleges módon hivatkozhatók, és az olvasó az érdeklődésének megfelelő hivatkozásokat követve, tetszésének megfelelő sorrendben kapcsolhatja egymáshoz a szöveg üzeneteit. A kulcskérdésekre külön rákereshetünk. A „mellékletek” elérése gyorsabbá, kézenfekvőbbé válik. Az olvasó nem zökken ki saját ritmusából, ami gyorsítja, könnyíti a megértést.

Az elektronikus szöveg könnyen lehet „nyílt végű”, sőt a legtöbb esetben az szokott lenni; az egyik dokumentumból közvetlen linkek vezethetnek adatbázisokhoz, vagy hasonló kérdéseket tárgyaló tanulmányokhoz szerte a nagyvilágban,

vagy a település többi dokumentumához, esetleg a szerző más írásaihoz. Az egyes dokumentumokhoz kapcsolódó olvasói hozzászólások gyakran interneten keresztül gyűjthetők, megjeleníthetők, vagy ez alapján a dokumentum frissíthető.

Elektronikus szövegeknek elvben nincsenek terjedelmi korlátai; gyakorlatban persze számolni kell bizonyos méretbeli korlátokkal, de kétségtelen, hogy sokkal több információ fér egy egyszerű CD-re, mint amennyit kinyomtathatnánk.

Röviden utaltunk már arra, hogy nyomtatott szövegnél vagy szóbeli prezentáció során a képi anyagokkal, elsősorban a fényképekkel óvatosan kell bánnunk; kevés fénykép félrevezetheti az olvasót, sok fénykép, azaz teljességre törekvő fotódokumentáció pedig nem helyezhető el egy nyomtatott tanulmányban. Egy elektronikus szöveg viszont – épp a terjedelmi korlátok rugalmassága miatt – megengedheti magának, hogy körültekintő képi dokumentációt mutasson be.

A magyarázatot segítő ábrák (piktogramok, folyamatábrák stb.) esetében eddig azt írtuk, hogy szóbeli előadás során nagyban segítik az élőbeszéd megértését, nyomtatott szövegben azonban a papír nem „magáért beszél”, ezért óvatosan kell vele bánni, gondolván azokra is, akik nem olvassák el a magyarázó szöveget. Az elektronikus szöveg azonban alapvetően vizuális jellegű, ahol az ábráknak gyakran a szövegtestnél nagyobb szerepe van az üzenet közvetítésében. A megértést csak kisebb mértékben segítik a magyarázó szövegrészletek, nagyobb mértékben támaszkodhatunk az animált vagy interaktív ábra magyarázó erejére. Hangzó elemként megjelenő magyarázatok szintén fontos szerepet játszhatnak.

A nyomtatott tanulmányok célközönsége korlátozott: a településkutatás eredményeit többnyire az önkormányzati képviselőtestület tagjai és a végrehajtásban érdekelt személyek olvassák. Az elektronikus szövegeket ugyan ők is hasznosíthatják, sőt egy interaktív CD elsősorban ugyanazt a közönséget célozhatja, mint a nyomtatott tanulmány. Az elektronikus szövegek óriási előnye viszont éppen az, hogy olvasóközönsége jóval szélesebb is lehet; e-mailben vagy internetes felületen keresztül sokakhoz, például civil szervezetekhez, beruházókhöz vagy az internet-hozzáféréssel rendelkező lakosság széles csoportjaihoz is eljuthat, célzottan vagy nem célzott formában.

Internetre vagy CD-re szánt felületek szerkesztésekor tekintettel kell lenni arra a sajátos olvasói szokásra, hogy az emberek nem szeretik a monitort a szűkéségesnél hosszabb ideig nézni. Az olvasó figyelmét minden pillanatban folytonosan ébren kell tartani, például interaktív elemekkel, megválaszolható kérdésekkel, linkek ajánlásával. A különböző szerkesztési megoldásokra egyelőre inkább ötletek, mint kész receptek állnak a rendelkezésre. Az elektronikus szöveg egy újszerű műfaj, melynek főbb jegyei még kialakulóban vannak.

274 TELEPÜLÉSKUTATÁS

Fel kell hívnunk a figyelmet az elektronikus szövegek legfontosabb veszélyére is: az egyes olvasati útvonalak alapján minden olvasónak sajátos, személyre szabott képe lesz a dokumentum alapján; a személyes olvasatok különbözőségei miatt az elektronikus szövegek sokszor kevésbé bizonyulnak alkalmasnak döntések előkészítésére. Az alkotó a többi interpretációs formánál sokkal kevésbé tudja ellenőrizni, hogy szövegét az olvasó hogyan fogja értelmezni; nehéz az esetleges félreértéseket megelőzni, elkerülni.

Az elektronikus szövegek sajátos etikai kérdéseket vetnek fel. Míg a nyomtatott szövegek esetében leírhatunk szűkebb közönségnek szánt, bizalmasnak tekinthető információkat, az elektronikus szövegek esetében sohasem lehet kizárni annak veszélyét, hogy a szöveg kikerülhet a célcsoport ellenőrzése alól, és bizonyos részei az internetre is felkerülhetnek. A bizalmas információk nyilvánosságra hozatala minden esetben a szerző felelőssége is, ezért az elektronikus szövegeket mindig úgy kell elkészíteni, hogy senkire, illetve egyetlen beazonosítható társadalmi csoportra vonatkozóan se tartalmazzon terhelő vagy bizalmas jellegű információt.

A világhálóról gyorsan letölthető képi és szöveges információk lehetőséget teremtenek azok átírására, és az átírt verziók szintén hamar kikerülhetnek az internetre. Bár a dokumentumok hamisítása természetesen nem jogszerű, jobb, ha a szerző felkészülten várja az ilyen lehetőséget, például úgy, hogy a szerzői jogot a dokumentumban több helyütt, félreérthetetlenül tisztázza és feltünteti. Különösen ügyelni kell arra, hogy a „copyright” jelölések a vizuális elemek mindegyikén, azaz minden fotón, ábrán, videobetétben vagy flash-animáción szerepeljenek. Természetesen ezek a feliratok mind kitörölhetőek, de ez esetben a hamisító rosszhiszeműsége bizonyítottan tekinthető.

Filmmonográfia és döntéselőkészítő film

A továbbiakban Sarah Pink¹⁹ (2001) nyomán, illetve saját tapasztalataim alapján igyekszem betekintést nyújtani a filmezés lehetőségeiről a településkutatás során. Sarah Pink szöveggyűjteményünkben található írása a gyakorlatias megközelítés vizuális antropológiai elméleti alapjait mutatja be; az írást a kutató kifejezetten kötetünk számára küldte, bár előbb-utóbb várhatóan angol nyelven is megjelenik.

¹⁹ Pink, Sarah 2001: *Doing Visual Ethnography. Images, Media and Representation in Research*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE.

A hatástanulmányok üzenete gyakran azért nem jut el a felelős vezetőkhez és a lakossághoz, mert kevesen tudnak időt szakítani a gyakran 80–100 oldalas ki-merítő olvasmányok áttekintésére, az adatbázisok értelmezésére. A felkészületlen partnerek gyakran parttalan vitába bonyolódnak. Miközben napjainkban egyre kevesebb embernek van ideje olvasni, a mozgóképes kommunikáció még mindig nagy teret hódít.

A döntéselőkészítő film Magyarországon újszerűnek tűnő módszer. Egy 10-15 perc terjedelmű rövidfilm alkalmas arra, hogy egy döntési helyzetet több oldalról, árnyaltan mutasson be, ugyanakkor a néző számára könnyen érthető és feldolgozható. Ha egy értekezlet vagy önkormányzati ülés egy rövidfilm vetítésével kezdődik, azzal kiküszöbölhető, hogy a résztvevők ne lennének valamennyien legalább a látottak-hallottak szintjén informáltak a kérdésről. Döntéselőkészítő film bemutatható például

- önkormányzati és bizottsági gyűlésen, értekezleten;
- pályázatokat kiíró szervek, hivatalok részére tartott prezentáción;
- letölthető az önkormányzat honlapjáról;
- helyi televízió adásában, lakossági fórumon;
- CD-ROM-on vagy videokazettán postázható a potenciális beruházók részére stb.

A filmek készítése különösen indokolt olyan esetekben, ha az írásos dokumentumok elkészülte és a döntéshozatal között kevés az idő, vagy sokszereplős a döntés, esetleg széles kört érint az intézkedés; például

- új rendezési terv vagy rekonstrukció készítésekor a lakosság és érdekcsoportok bevonására;
- pályázatok céljainak tisztázására, külföldi partnerek és hazai intézmények meggyőzésére;
- kistérségi együttműködési program céljainak közérthetővé tételére;
- helyi vállalkozásösztönző vagy szociális program készítésekor stb.

Az alkalmazott településkutatás során készíthető másik filmtípus a filmmonográfia; ez tulajdonképpen a korábbi írásos monográfiák filmes újrafogalmazása. Sajátjuk, hogy míg a települési monográfiák, helytörténeti munkák elsősorban a település hagyományait követték, a településekről szóló filmek inkább a néprajzi filmezés és a vizuális antropológia hagyományait, illetve az amatőr és rendezvényvideózás gyakorlatát követve inkább egy-egy kiemelkedő esemény vagy éppen a hétköznapi gyakorlatának megörökítésére törekszik.

276 TELEPÜLÉSKUTATÁS

A hazai filmmonográfiák színvonala természetesen vegyes; hasznuk azonban minden esetben jelentős. Egy filmmonográfia erősíti a helyi identitást és a közösségérzést, közben felhívhatja a figyelmet a település néhány aktuális problémájára, vagy azok megoldására és az önkormányzat munkájára. Veszélyeire is fel kell hívni a figyelmet: az írott szövegnél jobban felkorlácsolhatja az érzelmeket, a „szereplők” szerepeltetése és a film további sorsa számos etikai kérdést vet fel.

A film egyoldalú kommunikációs csatorna, amely hatásossága miatt a települési marketingkommunikáció fontos eszköze lehet. A két érzékszervünkre egyszerre ható kép és hang nagy befolyásoló erővel bír. A kiemelkedő befolyásoló erő etikai kérdéseket is felvet: mint minden interpretációs technika, a film is lehet jó eszköz jó célokra, illetve hatásos eszköz rossz célok elérésére.

Jellemző, hogy az emberek hajlamosak hinni a szemüknek és a fülüknek, így a megtekintett filmes jelenetek ritkán maradnak hatás nélkül. Valójában filmmel könnyebb „csalni”, mint írott szöveggel: az interjúszövegek kiválasztása, a hangzóanyag szerkesztése, vagy a bemutatott képek mind külön-külön is erősen befolyásolnák a nézőt; rutinos vágó a legtöbb felvételtől szinte bármilyen hangulatú képsort elő tud állítani. A filmben elhangzott/látott események ráadásul sokkal nehezebben kereshetők vissza, mint az írásos tanulmány esetében, mert a filmnek többnyire nincsenek mellékletei és hivatkozásai (kivéve az elektronikus szövegbe ágyazott filmrészleteket). Összefoglalva, elsősorban a film készítőjének morális érzékén múlik, hogy a filmet, mint eszközt, etikus módon és célokra használja-e.

Kommunikáció, nyomon követés és értékelés

A vizsgálat eredményeinek átadásával véget ért a szorosan vett kutatói feladat; valójában ilyenkor még három olyan munkarész következik, amelynek végzése során jobbra elengedhetetlen a társadalomkutató tapasztalatának felhasználása. Az első munkarész az eredmények *kommunikációja* a társadalom felé. A kommunikáció ugyan elsősorban a helyi településmarketing-szakember feladata, de a kutató helyi tapasztalatai és eredményei jól hasznosíthatók a marketingkommunikációs folyamatban. A társadalomtudományos vizsgálat eredményei alapján meghatározhatók a kommunikáció célcsoportjai (kihez beszéljen az önkormányzat, illetve a megbízó), hogyan, milyen médián keresztül tartsa a kapcsolatot, mi legyen az üzenet, illetve milyen társadalmi fogadtatásra lehet felkészülni.

A szakzsargonban jobbra *monitoring* és *evaluáció* néven emlegetett munkarészek szintén a kutatás lezárulása és az eredmények átadása utáni munkafázisokat jelentik. A hazai gyakorlatban nagyon ritka, hogy akár egy tudományos, akár

pedig egy alkalmazott kutatás utóéletét nyomon követnék és értékelnék. A nyomon követés és az értékelés szerepe a közeljövőben várhatóan gyorsan növekedni fog. A hazai gyakorlat ahhoz az európai felfogáshoz közeledik, amely szerint az egyes fejlesztési projektek az eredmények értékelésével tekinthetők lezártnak.

